

SVÄTOPLUK ŠTÚR A POLITIKA IDEÍ

TIBOR PICHLER, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Svätopluk Štúr bol presvedčený o tom, že život riadia idey. Jeho kvalita závisí od kvality ideí, ktorými sa človek i spoločnosť orientujú. Moderná filozofia sa mu javila ako príslub zlatého veku, a predsa, napriek všetkým očakávaniam, nastala aj doba temna. Doby temna sú dobami vlády ideí, ktoré budujú na násilí a vedú k vojnám, ako aj k ľudským a spoločenským katastrofám. Moderná doba temna bola dobou útoku proti osvietenstvu, proti jeho projektu tolerancie a občianskej emancipácie. Snažila sa zvrátiť to, čo osvietenstvo iniciovalo.

Filozofovanie Svätopluka Štúra je snahou prísť na koreň zlu a predísť mu v budúcnosti. Ako doklad tejto snahy by sme mohli uviesť vojnovú trilógiu *Nemecké zvrátenie všetkých hodnôt (Nemecká vôľa k moci), Rozprava o živote a Zmysel slovenského obrodzenia*. Jeho úsilie vysporiadať sa so skúsenosťou katastrofy a zla, kulminujúceho v II. svetovej vojne, korešponduje s prácou mnohých európskych alebo z Európy pochádzajúcich intelektuálov, premýšľajúcich o príčinách a dôvodoch civilizačného prepadu, pre ktorý sa našlo označenie totalitarizmus. Mohli by sme uviesť mená Hannah Arendtovej, Karla Poppera, ale aj Hermanna Brocha. Hoci sa termín *totalitarizmus* vyskytuje vo vojnovnej trilógii, konkrétne v práci *Zmysel slovenského obrodzenia* ([1], 141), Štúrovým zámerom nie je analýza fenoménu totalitarizmu ako vynálezu novej formy vládnutia v 20. storočí. Jeho zámerom je objavenie a filozofická advokácia životného poriadku, ktorému dominuje mravnosť a humanita. Verí, že ak má byť život ľudským projektom, musí mať svoju "zákonitú výstavbu", ktorá spočíva v stupňovitej štruktúre na seba nadväzujúcich, kvalitatívne však odlišných, nevypustiteľných a nezameniteľných vrstiev bytia, od najnižších po najvyššie, pričom predpokladom vyšších sú nižšie, ale vyššie nie sú na nižšie redukovateľné. Podobným spôsobom je organizovaný aj poznávací aparát, od najnižších po najvyššie funkcie, pričom každej pripadá nezastupiteľné miesto v jeho celku. Tento model nazýva celostnou alebo organickou koncepciou života. V jeho chápaní je "správnou" teóriou života. A dobrá prax života stojí podľa jeho názoru na správnej teórii života. Kritériom správnosti je harmónia a vyváženosť častí a celku, funkcionálna komplementarita, nadradenosť univerzálneho partikulárnemu. Takáto predstava o poriadku života, pripomínajúca svojim spôsobom sekularizované stredoveké *ordo*, má, ako napísala Elena Várossová, nadčasový charakter. Štúrovi slúži ako kritérium na posúdenie a odsúdenie nesprávnych životných koncepcií, t.j. koncepcií a "vôlí k moci", ktoré afirmujú partikularizmus a vylučujú univerzálne alebo neakceptovateľným spôsobom povyšujú partikularizmus na univerzalizmus, uznávajú násilie ako prostriedok riešenia a na miesto humanizmu dosadzujú fanatizmus.

Štúrovým cieľom bolo vysporiadať sa s tým, čo by sme mohli nazvať ohrozením humanitného poriadku, t.j. s politikou násilia a inštitucionalizovanej neľudskosti. Napádal partikularizmus iracionálneho nacionalizmu, ktorý neguje univerzalizmus, idey

a životné koncepcie, ktoré sa vymkli zo "zákonitej výstavby života". Svoj cieľ, mohli by sme ho nazvať obrozením života, sa po mnohorakých skúsenostiach so "zradou života" snažil dosiahnuť široko založeným návratom do dejín európskeho ducha a vyzdvihnutím pozitívnych myšlienkových odkazov, s ktorými chcel konfrontovať svoju dobu a svojich súčasníkov a vyzvať ich na zamyslenie nad sebou. Prerozprával a aktualizoval príbeh európskeho intelektuálneho pokroku.

Štúrov štýl myslenia nie je v pravom slova zmysle analytický. Obmedzoval sa na "doslovnú interpretáciu" alebo, ako to výstižne vyjadril František Novosád, na interpretáciu podčiarkovaním. Jeho silou je pohľad prehľadu, zavŕšený poučujúcim komentárom. Štúra by sme mohli pokladať za kultivátora *filozofickej kázne*. Jeho filozofovanie, osobitne v prácach vojnovéj trilógie, vlastne nie je skúmaním, ale odovzdávaním posolstva publiku a z jeho textov silne cítiť vôľu pôsobiť a ovplyvniť. Jeho filozofovanie pripomína kázeň, lebo vie, že pozná "pravdu", t.j. "zákon života".¹

Adresátom Štúrovej trilógie bola národná inteligencia, v ktorej, ako napokon v každej inteligencii, videl strážkyňu ním načrtnutého životného poriadku. *Zmysel slovenského obrodzenia* je prácou, v ktorej sa pokúsil vplývať na svojich súčasníkov zo slovenskej perspektívy, a to tým, že sa snažil ukázať svoje videnie národnej ideológie vo vývinovej línii európskeho osvietenstva a romantizmu. Usiloval sa filozofovať v tradícii klasického slovenského národného myslenia a spájať európske myšlienkové iniciatívy so slovenskými. Na tomto Štúrovom prístupe je pozoruhodné, že napriek recepcii mnohých podnetov sa pokúšal myslieť v kontinuu domácej tradície, že si kládol otázku životnosti domácich, t.j. v jeho chápaní obrodeneckých myšlienkových zdrojov a skúseností. A tak sa v jeho diskurze objavujú popri T. G. Masarykovi mená Jána Kollára a Ľudovita Štúra. Štúr chcel dokázať, že ich myslenie, ktoré posudzoval z hľadiska toho, akú "životnú koncepciu" obsahujú, je v súlade s organickým modelom života, ktorý podľa neho zabezpečuje ľudsky dôstojné žitie. Návrat ku Kollárovi a Ľudovitovi Štúrovi, a osobitne k nemu, pokladal za potrebný aj preto, že chcel vyvrátiť interpretáciu ideológov vojnového slovenského štátu, ktorí Ľudovita Štúra chápali ako partikularistického nacionalistu.

Z prác tvoriacich vojnovú trilógiu, ale aj z *Marxisticko-leninskej vôle k moci*, uverejnenej posmrtno v roku 1990, sa dá vyvodiť záver, že Štúrov problém humanitnej životnej koncepcie je vlastne vecou politickou. Problém životnej koncepcie presahuje rámec individuálneho žitia, stáva sa problémom žitia spoločnosti, a tak je priamo politickým a sociálnym problémom. Svätopluk Štúr však o ňom hovorí ako o veci filozofie dejín, povedal by som, že na jednej strane *všeobecnej* filozofie dejín, na druhej strane však aj takpovediac *národnej* filozofie dejín. To je skutočnosť, nad ktorou sa treba zamyslieť, a to z toho dôvodu, že sa tu politické zamieňa s dejinným, politická filozofia s filozofiou dejín. Domnievam sa, že tento úkaz má svoje korene v štýle myslenia a vôbec vo fenoméne stredoeurópskeho etnonárodného hnutia, ktorého súčasťou bolo aj

¹Možno ide o afinitu s takpovediac obrodeneckým kazateľským rétorizmom, ktorý má v slovenskej intelektuálnej tradícii svoju funkciu. Porovnaj štúdiu Petra Kášu "Medzi rétorizmom, biblickou štylizáciou a mesianizmom". In: *Fenomén mesianizmu I.* (ed.: Rudolf Dupkala) Prešov, AFPh UP 37/119 2001.

hnutie slovenské. Toto tvrdenie môže na prvý pohľad znieť prekvapujúco, chcel by som ho však zdôvodniť.

Etnické nacionalizmy pracovali s pojmom nepoliticky, jazykovo-kultúrne definovaného národa, ktorého existencia bola podľa nich založená "hlbšie" než štát. Klasicky to vyjadril Herder: Národy sú prirodzené útvary, štáty umelé. To však nevylučovalo neskoršiu politizáciu a snahu o vlastný štát. Toto poukázanie na etnicky definovaný národ, ktorému národní ideológovia pripisujú pôvodnejšiu a vyššiu existenciu než štátu a jeho inštitucionálnemu životu, v ktorom takto definovaný národ nemusí mať účasť a ani reprezentáciu, je rozhodujúce vzhľadom na utváranie národnej ideológie a štýlu myslenia, ktoré túži po kolektívnej emancipácii, kde dôraz na národné často prevažuje nad agendou individuálnoobčianskej emancipácie. Jazykový národ sa spočiatku definuje v nepolitickom priestore a javí sa svojím ustrojením ako nepolitická kolektivita jazyka a zvykov. Jeho reprezentantmi sú vzdelanci, t.j. skupina taktiež bez politického zázemia a vplyvu. Táto okolnosť má dopad na štýl myslenia, ktorý, keďže nemôže byť politický, nemôže byť vecný a mení sa na romantický, snivý, historický. Snívanie a rojčenie sú výrazom nespokojnosti s daným stavom národných vecí. Vzniká túžba po zmene, čo sa vzhľadom na nemožnosť politicky ju artikulovať a sledovať v existujúcom inštitucionálnom priestore potom prejavuje v tom, že imaginárny historický priestor zaujíma miesto priestoru politického a politické myslenie supluje filozofia dejín. Dejiny sa stávajú svetom, v ktorom sa kryštalizuje myslenie etnokultúrnych nacionalizmov. Vynájdanie sveta dejín nemeckými mysliteľmi možno pokladať z hľadiska sociológie vedenia za sprievodný jav politickej odcudzenosti a okrajového postavenia nemeckých vzdelancov. Ale ten istý "údel" mali aj obrodeneckí alebo národoveckí vzdelanci. Všeobecne by sme ho mohli pomenovať ako sociálne podmienené nepriame myslenie. Bolo to myslenie vzdelancov nespokojných s daným stavom, ktorí (ešte) nemohli byť protivníkmi etablovaného poriadku. Nemohli myslieť priamo ani konať inštitucionálne.

Načrtnutím charakteru myslenia jazykovo-kultúrnych nacionalizmov by som chcel upozorniť na možný moment kontinuity medzi Štúrovým a obrodeneckým myslením a zároveň naznačiť, prečo problémy politického rázu rieši v médiu historického, prečo sa mu sociálne a politické problémy javia ako otázky "poruchy" uplatňovania "správnej" životnej koncepcie a prečo katastrofu doby temna objasňuje v rámci filozofie dejín, prostredníctvom lustrácie ideí. Pritom však treba upozorniť nato, že idey s negatívnym dopadom na životnú prax sú dôsledkom "disharmónie" - zlyhania vnútornej prepojenosti, ako aj hierarchie poznávacích funkcií, nie sú dané samotnými ideami osebe. Dalo by sa povedať, že podľa Svätopluka Štúra neexistujú nebezpečné idey ako také. Nebezpečnými sa stávajú vtedy, keď sa falošne interpretujú, keď si nárokujú viac, než im prislúcha, keď si ich nositelia uzurpujú právo vykladať svet zo zúženého uhla pohľadu, poznávanie nahrádzajú doktrínarstvom a uplatňovanie idey spájajú s nemravnosťou násilia.

Štúrovu nadväznosť na obrodenecké myslenie možno konštatovať v dvoch bodoch: vo vyzdvihnutí úlohy vzdelanca a vôbec inteligencie ako ochrankyne a strážkyne životnej koncepcie určitého národa, ako aj v nepolitickom, t.j. filozoficko-dejinnom prístupe k politike, v zdôvodňovaní konania a myslenia svetodejinnými udalosťami a trendmi.

Štúr preceňoval úlohu inteligencie ako znalkyne a strážkyne správnej výstavby života, t.j. humanitnej životnej filozofie, zaviazanej univerzálnej mravnosti. Pripisoval jej, a v istom zmysle aj predpisoval, nadmieru spoločenskej, a to kolektívnej zodpovednosti. Je to však následok toho, že učenec, básnik, kňaz a spisovateľ boli *otcami zakladateľmi* jazykovo-kultúrnych nacionalizmov - pôvodne nepolitických projektov obrodzenia.

Východiskom etnokultúrnych nacionalizmov je spravidla "slabá", "útlaková", reaktívna pozícia. Tým mám na mysli, že svoje predstavy rozvíjajú z pozície "odpovede na", z deficitnej situácie, ktorú chcú zmeniť, ale sila a prostriedky na to (zatiaľ) chýbajú. Táto situácia sa najskôr kompenzuje "duchovne", novými predstavami a ideami, ktoré sú často nevyhnutne romantické. Medzi ne patrí predstava o poslaní v dejinách, o zvláštnom nadaní pre humanizmus, spájanie nacionalizmu s humanitou, avšak racionálna konštrukcia štátu, pojem zmluvy, občianskych a ľudských práv sú zatlačené do úzadia. V popredí sa nachádza presvedčenie o jedinečnosti každej individuality. Aj Svätopluk Štúr hovorí o humanitnom nacionalizme ako o pozitívnom a kontrolovanom nacionalizme, t.j. o takom, ktorý si je vedomý všeludských väzieb.

Humanita je základným stredoeurópskym etnonárodným konceptom, ktorý je produktom vzdelaneckých vrstiev, spoločensky marginálnych. Jeho význam nie je celkom jasný. Môže znamenať úctu voči rôznorodým formám ľudského, rozvinutie individuálnych, ale aj kolektívnych vlôh, nadania, označuje individualizmus kolektív, ale taký, ktorý afirmuje všeludské väzby a odmieta mocenský národný imperializmus. Humanita sa spája s nenásilnosťou. Je konceptom akejsi ľudskej organiky a ešte idealisticko-pacifického, nehryzúceho nacionalizmu; ťažko však s ním možno vystačiť v kontextoch, kde ide o politiku, kde sa "humanita" môže zvrátiť v "beštialitu". Stručne povedané, poriadkovej filozofii Svätopluka Štúra chýba rozpracovanie politickej zložky, chýba jej politická filozofia a pojmu humanity prvok občianskosti, ktorý by vyjadroval zapojenosť príslušníkov istého spoločenstva do jeho celku a ich zainteresovanosť na veciach verejných.

Na skúsenosti II. svetovej vojny si uvedomil zničiteľnosť "humanity", ako aj potrebu poistiť ju "mocensky", tentoraz v benešovsky zdôvodnenej väzbe na Rusko. Píše, že "bez Ruska si nemôžeme natrvalo zaistiť svoj život" ([1], 164). Takýto názor bol pomerne rozšírený v slovenskej publicistike z konca II. svetovej vojny. Aj v úvodníku *Historického zborníka* z roku 1946 sa konštatovalo, že "záchrana pre oba bratské a blízko príbuzné národy je len v spoločnom štáte alebo v samostatných štátoch v celoslovenskej federácii budúcnosti" ([2], 3). Takéto etno-mocenské poistenie národa sa ukázalo ako iluzórne. Už Ján Kollár písal vo svojej rozprave o slovanskej vzájomnosti, že nadvláda silnejšieho slovanského národa ešte nie je automatickou zárukou slobodného rozvoja slabšieho. To znamená, že adekvátnou odpoveďou na preukázanú "zničiteľnosť humanity", ktorá tvorí pozadie vojnovej trilógie Svätopluka Štúra, je rozvinutie občianskej formy humanizmu, kde "občiansky" reprezentuje princíp individuálnej politickej vyspelosti, ako aj prítomnosť zmyslu pre veci verejné a zodpovednosti za ne. Hoci rozsiahlo citoval z predmarcovej politickej publicistiky Ľudovíta Štúra, nepodčiarkol prvky étosu občianskosti, ktoré sú v nej prítomné, vyzdvihol predovšetkým jej filozofickodejinný aspekt. Absenciu politickej filozofie však cítiť aj v jeho snahe vysporiadať sa s ideológiou slovenského štátu. Postupoval opäť filozoficko-dejinne, dokazoval, že popiera

obrodeneckú filozofiu a že svojím antimodernizmom a antisekularizmom spochybňuje moderný európsky intelektuálny vývin. Nevšíma si však vojnový slovenský štát ako politické teleso, ktoré nerešpektovalo občiansko-demokratické práva a slobody a porušovalo ľudské práva. Štúr sa podujal kritizovať slovenský štát a zneužívanie myšlienkového odkazu Ľudovíta Štúra, ale ideologické doktríny slovenského národného socializmu a kresťanského totalitarizmu nepodrobil adresnej kritike. Zvolil kritické stanovisko z perspektívy filozofie dejín. Pre tento postup však existuje psychologické vysvetlenie, ktoré súvisí s jeho osobnosťou. Jeho morálna indignácia nad polakovičovskými doktrínami bola natoľko silná, že ich vyvracal načrtnutím názorovej línie klasických predstaviteľov slovenského obrodzenia a priamo citátmi z ich diela. Vojnový slovenský štát chápal ako odklon od obrodeneckého prúdu slovenského myslenia, čo sa snažil demonštrovať v *Zmysle slovenského obrodzenia*, kde odmietol akúkoľvek možnosť kontinuity medzi autonomistickou ideológiou a myslením klasického obrodzenia, ktoré podľa neho nerušilo česko-slovenské a všeludské väzby a trvalo na univerzalizme.

Štúr sa zamýšľal nad politickými fenoménmi nepoliticky, z hľadiska filozofie dejín. Tým nechcem povedať, že kritika neľudskosti z hľadiska idey humanizmu nie je opodstatnená, málo však zohľadňuje skutočnosť, že ľudskosť nie je len dôsledkom rozhodnutia pre správnu ideu alebo životnú orientáciu, ale je rovnako aj dôsledkom, kvalitou politického sveta usporiadaného istým spôsobom. Ľudia žijú v štátoch, ktoré sa rôznia. Môžu byť demokratické, ale aj autoritatívne a totalitné. 20. storočie podáva o tom dostatok dôkazov. Preto norma humanity alebo, ako Svätopluk Štúr správne uvádza, nadržanosti všeludských väzieb nad národné a úzko partikulárne si vyžaduje aj jej praktizovanie na úrovni každodenného občianskeho života, vyžaduje si nielen jej znalosť, vedomie, že existuje, ale aj schopnosť triezveho, občianskeho *common sense* jednotlivcov, schopnosť správneho úsudku a zodpovedného konania v životných situáciách. Takúto schopnosť Svätopluk Štúr v obdivuhodnej miere mal a aj ju uplatňoval, neurobil ju však predmetom sústredenej reflexie.

Domnievam sa, že filozofia dejín ako náhradka politickej teórie je dôsledkom nepolitického "humanitného" východiska obrodeneckého projektu, ktoré zdôvodňovalo historizujúcou argumentáciou to, čo v skutočnosti bolo politické. Chápanie vecí politických ako vecí, ktoré možno riešiť prostriedkami kultúrno-historickej metafyziky, možno pokladať za skrytý, nevedomený dôsledok niekdajšej periférnosti bytia, t.j. bezvplyvnej, marginálnej sociálnej pozície pôvodcov etnonárodných kultúrnych konceptov.

Neodmysliteľnou súčasťou a skutočným ťažiskom intelektuálneho úsilia Svätopluka Štúra je zdôrazňovanie nadnárodného, t.j. všeludského charakteru vedy a umenia a odmietanie národno-partikularistických tendencií a predsudkov. Spolu s Alexandrom Matuškom by sme mohli povedať, že sa snažil svoj názor, vytváraný aj na základe reflexie takpovediac domácej intelektuálnej tradície, vyjadriť európsky univerzálne, a to prirodzene a, samozrejme, bez upadania do mýtov špecifickosti.

Isaiah Berlin sa vo svojej štúdií *Dva pojmy slobody* zamýšľa aj nad mocou nebezpečných ideí ohrozujúcich základy civilizovaného života a kladie si otázku ich účinného odzbrojenia. Prichádza k záveru, že je to úloha nielen pre vlády, ale aj pre učencov, t.j. znalcov ideí. Musia teda zasiahnuť aj profesori ako posudzovatelia ideí

a iniciátori myšlienkového odboja. Možno povedať, že Svätopluk Štúr bol práve takýmto profesorom, mysliteľom a posudzovateľom. Skutočnosť, že nevypracoval politickú filozofiu tam, kde by sa možno bola hodila, ale že problém, ktorý nazýval problémom životného poriadku, riešil prostredníctvom filozofie dejín, ale aj dejín filozofie, ako aj prostredníctvom kultúrnej kritiky, je zaujímavým filozofickým hlavolamom hodným analýzy. To, že pri čítaní textov Svätopluka Štúra vznikajú otázky, je dôkazom sily a, ako povedala Elena Várossová, živosti jeho intelektuálneho úsilia.

LITERATÚRA

- [1] ŠTÚR, S.: *Smysel slovenského obrodenia*. Liptovský Sv. Mikuláš 1948.
[2] "Do nových čias. Od redaktora". In: *Historický sborník IV*, 1946, č. 1.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/1105/21.

doc. PhDr. Tibor Pichler, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR